

превазилазе могућности маште надареног писца, а својом формом досежу и несумњив литерарни квалитет, до збирке фотографија и факсимила личних докумената са краја књиге, који читаоцу не дозвољавају да заборави да су заиста у питању стварни, иако прошли, догађаји и да су људи, чије судбине пред њим промичу, некада заиста живели. Рад је заснован на необјављеној грађи која је прикупљена из тринаест домаћих и страних архива, две библиотеке и три приватне збирке, а која је употпуњена збиркама објављених докумената, мемоарима, статистичким зборницима, штампом, периодиком, те досадашњом научном продукцијом о тој теми. Књига је опремљена и многобројним прилозима у виду тематских карата, скица, табела и графикона, којима се олакшава праћење текста и систематизују приказани подаци.

Излагање одликује, с једне стране, комбиновање хронолошког и мозаичког метода, а, с друге, комбиновање наративног и техничког језика. То је делом било диктирано самом материјом, делом стањем грађе и литературе, а делом, можда, жељом аутора да, осим тачности и јасноће, које би морале да одликују сваки научни рад, складом и естетском привлачношћу текст учини приступачним и занимљивим и широј читалачкој публици. Вероватно су због истог разлога напомене сведене на најнеопходнију меру. Да је аутор у књизи свесно неговао и естетску димензију упућује чињеница да централним поглављима претходи *Пролог*, а затвара их *Епилог*, што је обележје драмских текстова, чиме се вероватно желела нагласити трагика изложених збивања. С таквом алузијом сасвим су у складу графичко решење књиге (на начин старински) и заштитни знак издавача – стилизовани антички храм.

Миле Бјелајац

Прошлост Балкана и око ње

О књизи Марије Тодорове, *Имагинарни Балкан*,
Библиотека XX век, Београд 1999, стр. 444

У англосаксонском свету у последњих пар година појавиле су се три значајне књиге које повезује иста нит, готово идентична намера њихових аутора да реагују одмереношћу научника на нешто што их већ готово читаву деценију окружује тамо где живе и раде – „лакоћа” поимања Балкана и мноштво преких судова у истакнутим земљама Запада.

Хронолошки, на првом месту је књига М. Тодорове, *Imagining the Balkans*, (Oxford University Press, 1997) (код нас преведена као *Имагинарни Балкан*), на другом месту је књига Весне Голдсворти сличног, готово књижевног наслова: *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (New York and London, Yale University Press, 1998) и последња најновија књига истакнутог професора историје Балкана са Универзитета Саутемптон, Стевана К. Павловића, *The History of the Balkans 1804–1945* у издању „Longman” (New York-London, 1999.)

Потичући са овог простора, поседују једну врсту сензибилности која детектује игноранцију, непознавање или прикривене страсти. И Тодорова, и Голдсвортијева, и Павловић, свако у складу са својим стилем комуникације, заједнички констатују да непознавање доводи до примене симплификованих предрасуда (без обзира на њихово порекло) и да то има повратне последице на Балкан и његове становнике.

Марија Тодорова, од 1992 професор историје на Универзитету у Геинзвилу (Gainesville), Флорида, у научној јавности познато је и цењено име још из времена када је предавала отоманску и балканску историју на софијском Универзитету. Представник је модерне историографије у којој се преплићу политичка и друштвена историја, интердисциплинарни приступ у проучавању феномена даље и ближе прошлости, као и филозофија историје.

„Имагинарни Балкан” који је своје прво издање имао у Америци 1997. године код престижног Оксфорд Университи Преса (Oxford University Press), преведен је до сада у Бугарској, Грчкој и Хрватској. То је обимна студија са великим научним апаратом, богата екстензивним цитатима из многих дела на која се аутор осврће. Увод посвећен разматрању односа „балканизма” и „орјентализма” и седам поглавља (*Балкан – Номен: „Балкан” као самоодређење; О откривање Балкана; Обрасци њерцејције до 1900. године; Од откривања до конструирања, од конструирања до класификације; између класификације и*

иолијтике: Балкан и мит о Средњој Европи; Балкан: *Realia – Qu'est q'il a hors de texte?*) својом целовитошћу могу да стоје сами за себе.

Књига за коју Тодорова каже да ју је дуго носила у себи имала је за циљ да западном читаоцу приближи сву сложеност „Балкана” реагујући против евидентних стереотипа који су се тамо уврежили и који у временима криза избијају свом снагом на видело. „Ја живим 'овде и сада' (САД – прим. М. Б.) и у овом тренутку управо 'овој' публици желим да испричам једну причу, да јој објасним и да је суочим са нечим што се ствара 'овде' а што има погубне последице 'тамо'. Управо зато су велики делови књиге посвећени излагању историјских корена корена слике о Балкану у том делу света. Но, аутор се одмах ограђује ставом који нам је веома близак, каже: „Реагујући против стереотипа који се ствара 'на' Западу ја не желим да створим супротан стереотип 'о' Западу (...) ја не верујем у хомогеност Запада, јер постоје суштинске разлике у оквиру различитих 'западањачких' дискусија о Балкану и између њих. Друго, убеђена сам да је велики део западне научне мисли дао значајан допринос у проучавању Балкана.”

Директан повод је можда била појава репринта једног извештаја Карнегијеве фондације о последицама балканских ратова у своје време (1913).¹ Тодорова изричито критикује репринт тог издања 1993. са предговором Џорџа Кенана. Њена брига постаје тако „морално згражавање над туђим моралним згражавањем”, над дискурсом који једну историјски насталу конструкцију „Балкан” „користи као снажан симбол изван историјског времена”.

Већ у првом делу књиге Тодорова упознаје читаоца са значењем појма Оријентализам у академским али и политичким круговима Запада и неадекватност примењивања тог модела на балканске ствари. „У овој књизи тврдим да балканизам није тек подврста орјентализма. Према томе, желим да докажем да је балканизам више од обичне 'орјенталистичке варијације на тему Бакануу”. Овде она директно прихвата тезу из рада Милице и Роберта Хејдена.² Радове о орјентализму и изложене ставове Едварда Саида дефинише пре као изванредан подстицај за писање своје студије него што може да прихвати такав приступ. Тако су многи пасуси уводне студије управо посвећени критици његових ставова. С друге стране, са задовољством открива да се њена тумачења подударују на многим местима са ставовима Џона Олкока са универзитета у Брадфорду како их је он изложио у чланку „Грађење Балкана”.³

Тодорова подсећа да тек европски филозофи XVIII века и окрећу осу Север-Југ у Запад-Исток, да је евроцентризам модеран феномен започет у доба ренесансе и са процватом у XIX веку. „У том смислу, он представља једну димензију културе и идеологије модерног капиталистичког света” (стр. 39). Аутор

¹ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan wars*, Washington D. C., Carnegie Endowment for International Peace, 1914; *The Other Balkan Wars*. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by Georg F. Kennan, Washington D. C., Carnegie Endowment for International Peace, 1993.

² Milica Bakić-Hayden i Robert Hayden, *Orientalist Variation on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*, *Slavic Review*, vol. 51, no. 1, Spring 1992, 1-15.

³ Edward W. Said, *Orientalism*, New York, 1978; Исти, *East isn't East*, *Times Literary Supplement*, 3 February 1995, стр. 3; John B. Allock, *Constructing the Balkans* у: J. Allocks/A. Young (eds.), *Black Lamb and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*, Bradford, 1991, 170-191.

такође упозорава на чињеницу да се једна од верзија дихотомије Исток-Запад испољава у опозицији грчког православља и католичанства:

„Представа о општем западном хришћанству као антиподу наводно јединственом источном хришћанству, православљу, није теолошка конструкција, већ релативно касна категорија културологије и политичких наука, као код Тојнбија или Хантингтона, која помоћу верских подела покушава да легитимише и прикрије праву природу геополитичког супарништва и граница” (стр. 41)

У првом поглављу књиге (*Balkan – Nomen*), аутор на готово 40 страница истражује и презентира порекло имена и домете значења појединих израза коришћених за данашњи балкански простор од антике до најновијих времена.

У другом поглављу (*Балкан као самоодређење*, стр. 45-112) бави се питањем самоидентификације народа са Балкана, њиховог легитимисања пред светом у ситуацији када се тај регион, посебно на Западу представља у крајње неповољном светлу. Тодорова покушава да скрене пажњу са перцепције (западне) на интроспекцију (балканску). Упозорава на постојање перцепција „другог” на самом Балкану. Сваки има свог „источњака” без обзира где се тај географски налази у односу на тачку посматрања. Као изворном подлогом за историјско пропитивање послужила се такође истакнутим књижевним делима или тачније бесмртним књижевним јунацима из бугарске, румунске, српске, али и ликовима из западне књижевности. Тако је и подсећање на бриљантне Нушићеве анализе нашло своје место у овом поглављу (стр. 80).

Док би многи, посебно они са западних или медитеранских обода Балкана радо побегли од таквог „самоодређења” постоје и обрнути случајеви. Тодорова идентифкује неке турске историчаре који наглашавају да је отоманска држава настала као балканско царство и да је Балкан све време био њен приоритет. Из овога они изводе закључак да због свог историјског континуитета модерна Турска јесте балканска држава. Овај став је најочитији, наводи аутор, у ватреној молби покојног турског председника Тургута Озала да се његова земља прими у Европску унију. Ово се уклапа у погледе оних који се залажу за геополитички приступ који би Турској омогућио да се интегрише у Европу. По речима Џенгиза Чандара: „Балкан од Турске поново ствара европску и светску силу као у време када су отомански Турци постојали светска сила освајајући Румелију (...) Према томе на свом путу у XXI век Турска мора да постане балканска сила (...) Анадолија је регион који гуши турски дух. Балкан даје Турској светске димензије.” Да ли случајно, Тодорова подсећа, да су распад Југославије, а посебно рат у Босни разбуктали исламске страсти у Турској јаче него што је двадесет година раније учинила криза на Кипру.

Прелазећи преко проблема идентификације појединих народа Балкана за објашњење југословенског примера узима случај загребачке књижевнице Дубравке Угрешић (с. 96-99). Да ли је то адекватан пример?

У трећем и четвртном поглављу (*Откривање Балкана*, стр. 113-158; *Обрасци перцепције до 1900 године*, стр. 159-202) је реконструисана хронологија откривања чињеница о просторима Балкана али и хронологија вредносних ставова код европске елите према Турцима и отоманској империји, који ће се у једном тренутку драстично променити. Ослањајући се у великој мери на научну баштину аутор даје читаоцу преглед како је трагом дипломата, трговаца,

војника и других путника са Запада почело поновно „откривање” овог дела Турске у модерном добу. Првобитне млетачке и ватиканске, трговачке или агентурне информације и вести, допуњавале су касније француске, енглеске, хабзбуршке, немачке и на крају руске. Но, нису заостали ни Американци. У целу причу о изворима спознаја укључени су Ламартин, Буе, Молтке, Каниц, Толстој и многи други. Просветитељство је, констатује аутор, довело до преиспитивања представе о Турцима (стр. 135–149). Отоманско царство се код њих доживљавало као оличење деспотизма, постојало је и убеђење да је муслиманску веру немогуће реформисати јер је она фанатична и нетрпељива. То се драстично разликовало од претходне аристократске перцепције која је имала дивљење за успешност империје и власти императора, чврсто управљање, сјај и раскош. Постепено се развијала слика Отомана као препреке напретку.

Оно што је занимљиво у овим поглављима то је запажање аутора о настанку „јавног мњења” у Европи и факторима који на њега утичу. Са становишта теме то постаје и једно од централних места студије јер залази у историјске корене који, понекад прикривено, трају до данас као активни чиниоци. Дајући обиман простор белешкама путника који крстаре Балканом Марија Тодорова каже:

„Неколико околности оправдава непосредно интересовање које посвећујем овим описима (стр. 115–158)”. Они сведоче о постепеном уобличавању представа о Балкану као посебном географском и културном ентитету, а не само као локалитету класичне историје. Историјска анализа путописа и њихове рецепције, представља у ствари историју формирања јавног мњења о Балкану. „Тако су” пише Тодорова „путници имали улогу коју данас имају новинари – они су обликовали јавно мњење, изражавајући доминантне укусе и предрасуде свог времена. Неки путописи, популаризовани у каснијој фази увели су старије представе или старије предрасуде у свеобухватну слику која се стварала у том тренутку. Треће, управо се у тим каснијим описима може пронаћи комбинација скоро свих елемената који су обликовали постојећи стереотип о Балкану (стр. 116–117).”

Путописна књижевност постала је помодни жанр. У Британији су путописи били на другом месту по читаности, одмах после романа. Тодорова помно излаже чињенице о британским путописима који од потпуне осуде постепено заузимају нешто умереније ставове према Турској. Постоји подударност између извештаја већине британских путника и главних трендова у спољној политици. Посебно је то јако потцртано у XIX веку. Првобитно је био присутан филохеленизам, потом туркофилство у комбинацији са антитурским ставовима (нпр. Давид Уркарт).⁴ У последњој четвртини века, излаже аутор, и код Британаца провејава став да се политика опстанка Отоманске империје на Балкану и права потлачених народа ваљају преиспитати због турских суровости. Међутим Гледстон и њему слични брзо су се нашли на удару туркофила и Дизраелија. То је још једна илустрација како је тешко променити уврежене ставове или предрасуде. Примери са политичарима допуњују се акцијама Британки филантропа нпр. Ирбијеве или Мекензијеве.⁵ „Мекензијева и Ирбијева не само

⁴ D. Urquhart, *The Spirit of the East: a Journal of Travels through Roumeli*, London, 1838; Исто, *Turkey and Its Resources*, London, 1833.

што су откриле јужне Словене, него су постале и њихове ватрене заговорнице; 'продрле су у удаљене крајеве земље, виделе туробност, сиротињу и беду хришћана Словена, и нису се задовољавале углађеношћу и једноставним објашњењима турских званичника.” Управо су списи ових двеју дама из највишег друштва викторијанске епохе утицали и на самог Гледстона.

Поново откривен, перципиран у складу са личном културом, политичким погледима или интересима појединих великих сила током променљивог XIX века, „феномен Балкана” био је само на корак да буде класификован као политички појам, саморазумљив. Управо ту логику следи структура књиге Марије Тодорове.

Пето поглавље је насловљено *Од откривања до конструкције* до класификације, (стр. 203–242). Већ на самом његовом почетку следи једно важно, и по нама увек корисно упозорење:

„Постоји општа сагласност о томе да су наши утисци априорно шематизовани. Примљене информације организујемо у 'матрице за које смо ми као перцепијенти у великој мери одговорни (стр. 204)”. Дакле, „кад нешто перципирамо, ми утиске уклапамо” у оно што неки називају шемама, упутствима, калупима: „Перцепција се не састоји да се органу-вида, на пример или слуха – пасивно дозволи да споља прими готов утисак, као што палета прима мрљу боје (...).”

Такође, упозорава на онај тип категоризација „које редукују комплексност и потребу за сталним сазнавањем”. Такве категорије или типизације су плод оне врсте конструкције произашле из дирљиве људске жеље да свет сведу на лако објашњиво и предвидиво.

„Иако је неоспорно да су процес откривања и процес конструисања неодвојиви, ваља нагласити да током XIX века, када је Балкан откриван и описиван, процес акумулације знања још увек није строго класификовао то знање по већ припремљеним схемама (стр. 204).” Филхеленизам као нешто старија класификација, потпуно је замро 1870-их. Оно што је извесно по Тодоровој то је да почетком XX века у европској књижевности већ је била створена слика о Балкану.

После 1878. године, отварањем македонског питања, Балканско полуострво је више него у ранијим временима, стекло глас немирног терена, а Македонија је означена као „земља, терора, огња и мача”. (с. 205). На ове погледе ће касније реаговати двојица просвећених Британаца књигом „Апел за примитивце” (Гоф и Фосет).⁶ Они кажу „Репресија и потпуни недостатак образовања (...) створили су лукавост и природну склоност ка дивљаштву.”

После бројних вести са Југа које су „узбуђивале” духове империјалне и монархистичке Европе, слика се допуњава или потврђује призором „језиво и насилног чина” 1903. године у Београду. Следи писање Дарамове о Србима и Албанцима,⁷ репортаже из Балканских ратова, Сарајевски атентат, избијање

⁵ *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe by Miss Muir Mackenzie (Georgina) and Miss Irby (Adelina)*, London, 1867. Друго издање појавило се са предговором W. E. Gladstone 1877. године.

⁶ Goff, A., i Fawcett, A. H., *Macedonia: A Plea for the Primitive*, London and New York, 1921.

⁷ Durham, Mary Edith, *The Burden of the Balkan*, London, Edward Arnold, 1905.

Првог светског рата. Оваква слика немирног простора допуњава се с разлогом или без, сценама периода између два светска рата.

Бројни су језгровити цитати којима Тодорова презентује елементе који су утицали на популарну конструкцију о Балкану. Они су несумњиво у функцији приступа обради теме, али су и једна врста сведочења за себе.

„Недопустив је напад на људску природу и на политику што те бедне и несрећне земљице на Балканском полуострву могу међу собом да воде спорове који изазивају светске ратове. Око 150.000 младих Американаца погинуло је због једног догађаја 1914. године у некаквом блатњавом, примитивном селу, Сарајеву. Гнусно, готово простачко режање у политици Балкана, тешко разумљиво читаоцу на Западу, још увек је пресудно за мир у Европи, а можда и у свету (стр. 207–8).”⁸

Од децидиране тврдње да је и Други светски рат отпочео на Балкану дели нас само један корак. Истина њега је тешко начинити, па смо више од 50 година морали да чекамо Роберта Каплана, који очито претендује на то да постане Ребека Вест деведесетих, и да у књизи „Духови Балкана” изјави како се за „нацизам, на пример, може рећи да потиче са Балкана. У прихватиљивим Беча, плодном тлу за етничку мржњу блиску јужнословенском свету, Хитлер је научио да мрзи онако заразно.”⁹

Како било, пише Тодорова, дух времена између два светска рата кривицу за рат сваљивао је на Балкан у целини, а посебно на Србе. Мери Идит Дарам, уверена да ће је и други узимати онолико озбиљно колико и она себе, вратила је орден краљу Петру, а у поспратном писму изјавила је да „његов народ сматра кривим за највећи злочин у историји”. Србија је ’осиње гнездо’, а читава нација, и у Црној Гори и у Србији, зна или да воли или да мрзи, средине нема.¹⁰ Дарамова се држала рецепата свих Западнака који су се бавили Балканом: пронашла је љубимце (стр. 211) – Албанце. „Њена аверзија према Србима, потом проширена и на остале балканске Словене, била је тако огорчена да Дарамова зулум јаничара приписује њиховом балканском пореклу што је ’јединствена чињеница коју треба нагласити’ (Е. Д.).” По мишљењу Дарамове, пише Тодорова, „фанатизам православне цркве сноси велику одговорност за учвршћивање турске власти”.

Дарамова је, сматра аутор, насела на мит о турској толерантности и прихватила га. Њена хвале вредна љубав према Албанцима навела ју је да некритички дели верске и расне осуде, уместо да рационално анализира геополитичку ситуацију. Њени Албанци, који су се „хиљадама годинама опирали денационализацији” и само моле да „заузму своје место на Балкану и да живе у слободи и хармонији” суочени су са непријатељем много горим од Турака, „а, то су Словени: Русија, са својом фанатичном црквом, и њене дивље кохорте, Срби и Бугари, спремне су да униште Албанију и да затру католике колико и муслимане (стр. 212).”¹¹

⁸ Gunter John, *Inside Europe*, New York, 1940, 437.

⁹ Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts. A Journey Through History*, New York, 1993, XXIII.

¹⁰ Durham, Mary Edith, *Twenty Years of Balkans Tangle*, London, 1920, 39, 42, 283.

¹¹ Durham, *ibid*, 52, 57, 108, 160, 234, 291–292.

Када је Балкан доспео у жижу интересовању мит о племенитом дивљаку већ је одавно био део прошлости, док је се модерни расизам одликовао „константним померањем са науке на естетику (стр. 215).”

Још један „пријатељ” Југословена и стручњак за међуратну Југославију није промакао Тодоровој. Тај, Роберт Ситон Вотсон „тврди(о је) да би тријумф све-српске идеје значао „тријумф источне културе над западном и да би представљао смртни ударац напретку и модернизацији на читавом Балкану”. Нема сумње да агресивни српски национализам није био најпожељнија појава на Балкану, феномен али је чудно како стручњак за питања успона национализма на Балкану феномен национализма може да припише баш ’источној култури (стр. 207).”

Дискусија поводом последњег чланка Семјуела Хантингтона дала је групи старијих или млађих аналитичара нов легитимитет (с. 228). Упркос критици, привлачност једноставног „судар цивилизација” почео се обилато користити у научним и новинарским круговима.¹² „Хантингтон је прво обзнанио да је сукоб између комунизма, нацизма и либералне демократије, као и борба двеју супер-сила током Хладног рата, у ствари сукоб или грађански рат унутар самог Запада. Но (...) нестанком идеолошке поделе ’поново је актуелизована културна подела Европе на западно хришћанство с једне и православно хришћанство и ислам с друге стране (...) Као линију раздвајања утврђује границу западног хришћанства око 1500 године. Она замењује дотад хладноратовску линију Лењинград-Трст.”

Хантингтон жели да докаже да његова линија која раздваја ’западну цивилизацију’ од словенско-православног света заправо није ни економска ни политичка, већ културна. Међутим, када дефинише ове две цивилизације, он наводи претежно економске одлике (стр. 227–9). Но, из свега ипак мора да се извуче закључак да културна подела овде треба да прикрије истинску: поделу на богате и сиромашне.

„Заговорници западне цивилизације прогласили су” у време хладног рата да је „Балкан изгубљен за западни свет’ и ’отписан’ докле год је утицај Русије на полуострву тако јак, зато што руски комунизам представља ’крај Европе”. „Парадокс се” пише Тодорова, „састоји у томе што су са Балкана спретно изузета два најважнија представника балканског културног простора: Грчка и Турска (стр. 232).”

У овом поглављу књиге где се историчар пре исказује као политички аналитичар, аутор не мимоилази ни Југославију. Бележи да се и од историје и од антропологије „захтевало да научно протумаче догађаје у Југославији у ширем балканском контексту и да дају уверљиво објашњење за насиље, пре свега оно које је починила српска страна (стр. 238). Тодорова закључује да постоје „две тежње: да се догађаји у Југославији уздигну (или сведу) на ниво јединственог догађаја, догађаја без преседана у историји, или да се објасне псеудо-научним тумачењима (стр. 240).” Дакле, уз навођење илустративних примера

¹² Samuel Huntington, „The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, vol. 72, No. 3, Summer 1993, „Responses to Samuel P. Huntington’s ‘The Clash of Civilizations?’”, *Foreign Affairs*, vol. 72, No. 4, Sept./Oct. 1993, стр. 2–26; Samuel P. Huntington, „If not Civilizations, What?” *Foreign Affairs*, vol. 72, No. 5, Nov./Dec. 1993, 186–194; Richard E. Rubenstein/Jalte Crocker, „Challenging Huntington”, *Foreign Policy*, No. 96, Fall 1994, 113–128.

како су појединци пожурили да дају крупне закључке, она ствар види као игнорисање основних постулата стручности.

У шестом поглављу (*Између класификације и ѿлићике: Балкан и мийи о Средњој Европи*, стр. 243–276), као и у претходном, Тодорова је пре савременик у вртлогу интелектуално политичких игара данашњице, него традиционалан историчар. Но, инстинкт или искуство њене струке су очити. То ће бити одлика приступа и у последњем, седмом поглављу *Balkan: Relia – Qu'est-ce q'il y a horse de texte?* (стр. 277–315)

Марија Тодорова идентификује проблем који је настао у пост-хладноратовско време као проблем одређивања положаја земаља из бивше „Источне Европе”. Даје преглед настанка и интелектуалног промовисања новог самоодређивања бивших совјетских сателита као нове „Средње Европе”, у коју ће бити на волшебан начин укључене територије тада још неумрле Југославије, па и ове данашње (Војводина). Аутор прати „формирање” нове границе, која зењује ону стару. Уочава недоследности аргументације и, наравно, последице по разумевање или класификацију Балкана.

Међу интелектуалцима Јене Сић (Мађарска) је још 1983. прихватила поделу Источне Европе, на Источну Средњу и Југоисточну Европу. У последњој је и Балкан под тим неутралним именом.¹³ Прошло је од тада скоро десетак година (1994) до тренутка када је Стејт Департамент, дакле сфера чисте политике, одлучио да се термин „Источна Европа” избаци из речника *Одељења за Европу*. Она постаје *Средња* без одређења источне стране. „Када је касније говорио о 'две велике нације на боковима Средње Европе’ Ричард Холбрук је имплицирао да Русија преузима улогу читаве Источне Европе, али то никад није експлицитно рекао зато што у 'Стејт Департаменту имена изражавају спољну политику”. Нова подела је била видљива и од 1. јануара на медијима *Radio Free Europe*. На RFE се говори о Источној Средњој Европи и Југоисточној Европи (ту је бивша Југославија). Неизговорени термин Источна Европа био је резервисан за Русију. Из Југоисточне Европе опет су изузете Грчка и Турска.

У овом делу књиге, поред Јене Сић, (Јежевић), Тодорова прати ставове многих интелектуалаца бивших социјалистичких земаља, али и истакнутих аналитичара са Запада, који као претходница каснијим политичким решењима, промовишу нови појам – Средња Европа – битно различит од традиционалног немачког поимања. Помињући Чеслава Милоша, Милана Кундери и многе друге са Истока, помало иронично нотира очајно трагање да се нађе „оправдање да смо другачији, да смо Запад”. Свако зло долази са Истока. Тај мит наслућује и код Михњика и код Хавела.

Наводи да Петер Ханак¹⁴ постепено дефинише нови појам као бивши простор Аустро-Угарске. Код Матвејевића проналази тврдње да нови простор одређује сродна култура. Та културна граница је тамо докле су допрли стилови барок, бидермајер и сецесија или специфичина музика и сликарство. Балкан је

¹³ J. Szucs, „The Three Historic Regions of Europe: An Outline”, у: *fg4Acta Historica Scientiarum Hungaricae*, вол. 29 (2–4), 1983, 131–184.

¹⁴ Hanak Peter, „Central Europe: A Historical Region in Modern Times: A Contribution to the Debate about the Regions of Europe”, у: Schoepflin George and Nancy Wood (eds.), *In Search of Central Europe*, Cambridge, 1989, 57–69.

по њему тек Београд и Букурешт. Матвејевић се са оваквим ставовима оглашава 1987. године (стр. 256–8).

Европа као и свет су ипак збир разичитих умова. Било је и других аутора, пише Тодорова (Халецки,¹⁵ нпр.) који не прихватају те идеологизоване и натегнуте схеме. О Балкану се говори као о делу Европе који су несретне прилике турских освајања учиниле да се у време ослобађања толико разликује од осталог дела Европе. За Халецког је хришћанство једно и критикује превелико инсистирање на цезаропапизму (стр. 263).

Тодоровој није могао да промакне ни аналитичар са особинама доброг пророка, Тимоти Гартон Еш који скицира нове границе подела средином 1980-их и које постепено постају стварност (стр. 267–7).¹⁶

На крају ту су и експерти типа Кисинцера, Иглбергера, многи новинари.

На последњим страницама поглавља *Балкан-Релиа*, Тодорова поново постаје само историчар. Међутим, као да њена уопштавања у погледу Босне, Албаније, Турске, Србије и других не леже на најачим основама.

Из Закључка књиге извукли би најмање две ствари, два важна запажања. То је питање елита и мотива у мешању великих сила у судбину Балкана на конкретном примеру из савремености.

Елите, њихов не-континуитет (осим код Румуна) са онима из времена Турске може да објасни да је локализам био јачи од империјалних спона и да је то утицало на непостојање „наслеђа”, тј. није било политичког наслеђа сматра аутор.

Своју процену у предвечерје још једног балканског рата формулисала је на следећи начин. „Апсурдно је порицати”, каже, „одговорност како домаћих, тако и страних профитера и душебрижника који су Југославију гурнули у катастрофу, а потоњу ноћну мору објашњавали 'балканским менталитетом' и 'давнашњим непријатељствима'. (...) Постоје подједнако важни практични разлози за коначно ангажовање Запада у Југославији. Већину њих мотивисали су ван-балкански интереси: место и будућност НАТО-а, улога Сједињених Држава као глобалне војне супер-силе, а посебно њихов стратешки улог у Европи (...) Све ово еуфемистички увијено у омиљену реч новијег америчког дипломатског речника: кредибилитет (веродостојност).”

Читаоце ће можда занимати колико Тодорова посвећује пажње актерима из српске и југословенске средине, колико се ослања на резултате југословенске (српске) историографије, какав је сразмер појединих балканских компоненти.

Београд се помиње девет пута, а Софија седам, Букурешт и Атина по осам, Тирана једном, а Истанбул скоро 30 пута. Девет политичких актера, писаца или научника су српског порекла, а пет хрватског. Међу њима, по једном су поменути Тито, Милошевић и Туђман. Оно што је можда значајније када се први ова мала квантитативна анализа то је танушно присуство српске и југословенске науке (овде не улазимо у онај посредан облик када су се други аутори, овде коришћени, ослањали на њу). Једва тринаест студија наших аутора од

¹⁵ Halecki, Oscar, *The Limits and Divisions of European History*, London and New York, 1950.

¹⁶ Timothy Garton Ash, „Does Central Exist”, у: *New York Review of Books*, вол. 33, но. 15, 9 Октобер 1986, 191–215; T. Garthon Ash/M. Mertes/D. Moisi, „Let the East Europeans In!”, *New York Review of the Books*, vol. 38, No. 17, 24 October 1991.

неколико стотина, и то седам аутора из дијаспоре (САД, В. Британија) као што су Мајкл Петровић, Вејн Вучинић, Трајан Стојановић, Димитрије Ђорђевић и др. Ради се углавном о текстовима на страним језицима изузев књиге Д. Антонијевића *Прилоџ проучавању сџочарских миџрација на Балкану*, односно двојезичног зборника САНУ *Migrations in Balkan History* (Београд 1989). Хрватски угао гледања илустрован је радовима Иве Банца, Зденка Златара, Бранке Магаш, Стјепана Мештровића, Томислава Лонгиновића, Предрага Матвјевића, Дубравке Угрешић, албанским зборником Елеза Бибераја и текстовима Исмаила Кадареа. Упадљиво је да нема неких важних едиција грађе или радова са научних скупова. Ово је свакако добар предлоџак да се запитамо о себи, али и наставимо разговор са аутором.

Могући су различити приступи приказу једног дела. Писац ових редова је проценио да је научној публици потребна и једна оваква, обимнија и више дескриптивна информација. Мишљења смо да студија Тодорове нуди обиље добро систематизованих информација. Аутор нашироко цитира бројне историчаре, писце-књижевнике, теоретичаре разних профила, аналитичаре. Њихови искази, ставови или оцене груписани су у добро дефинисаним поглављима комуникативних наслова. Не мању вредност представља библиографија радова са преко 600 наслова и то од оних најстаријих или њихових репринта из XIX века до најактуелнијих чланака из *New York Review of Books*, *Times Literary Supplement*, *New York Times*, *Foreign Policy* и др. У овом обиљу своју знатижељу могу да задовоље поред историчара и етнологзи (антрополози), географи, политиколози или савремени политички аналитичари.

У други тип сложеније, компративне или вредносне анализе, овај пут нисмо у већој мери улазили. Књига је добар подстицај да се разговор настави како у контексту који сама „дефинише”, тако и у равни основне историчарске стручности. Њена појава је у свету већ обележена многим приказима и реаговањима.